

Ergetowski, Ryszard

Droga Franciszka Czerneho-Schwarzenberga do katedry geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 21/4, 663-678

1976

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ryszard Ergetowski
(Wrocław)

DROGA FRANCISZKA CZERNEGO-SCHWARZENBERGA DO KATEDRY GEOGRAFII W UNIWERSYTECIE JAGIELLOŃSKIM

I

Alma Mater Jagellonica była drugą po berlińskiej uczelnią w Europie, która ustanowiła katedrę geografii w 1849 r. W interpretacji powołanego na nią literata-powstańca Wincentego Pola nauka o Ziemi stała się czynnikiem kształcącym umiłowanie rodzinnego kraju, szkołą patriotycznych uczuć. Nic przeto dziwnego, że dyscyplina ta, w oczach wiernych poddanych monarchii Habsburgów, stawała się czymś podejrzanym i niebezpiecznym. Profesor historii, Antoni Walewski, który swój lojalizm wobec Austrii posuwał aż do denuncjacji, donosami składanymi w Wiedniu spowodował w 1853 r. usunięcie z krakowskiej wszechnicy kilku wybitniejszych wykładowców, a pośród nich również i W. Pola. Co gorsza, pociągnęło to za sobą także likwidację zajmowanej przez niego katedry¹.

Dopiero od 1869 r., w trakcie repolonizacji Uniwersytetu Jagiellońskiego, kolejni dziekani Wydziału Filozoficznego: profesor fizyki Stefan Kuczyński, profesor matematyki Franciszek Mertens i profesor historii Józef Szujski poczęli zabiegać o reaktywowanie nauczania geografii jako samodzielnego przedmiotu². Początkowo ich wysiłki natrafiały w Ministerstwie Oświaty na przeszkody typu biurokratycznego; kiedy jednak w latach siedemdziesiątych szereg europejskich szkół wyższych przystąpiło do organizowania ośrodków badań o Ziemi, wówczas dla podjętych w Krakowie starań zarysowały się możliwości ich realizacji. Lecz wtedy okazało się, że w całej Galicji nie ma przygotowanego kandydata, któremu można by powierzyć odbudowywaną placówkę. Zatem Wydział Filozoficzny w porozumieniu z Radą Szkolną postanowił wysłać na zagraniczne studia geograficzne odpowiednio wybraną osobę, aby następnie powołać ją na odnowioną katedrę. Nieoczekiwanie wybór padł na Franciszka Czernego-Schwarzenberga. Nastąpiło to nie tyle z powodu jego intelektualnych walorów i erudycji, co ze względu na personalne powiązania, wywierające w galicyjskiej rzeczywistości znaczny wpływ na urzędnicze i uniwersyteckie kariery.

Wytypowany na przyszłego geografa Czerny, ur. w 1847 r. w Krakowie w rodzinie kupieckiej, miał za sobą chwalebnie ukończoną szko-

¹ H. Barycz: *W. Pol jako profesor geografii*. Kraków 1949; J. Babicz: *W. Pol. W.: Dziesięć wieków geografii polskiej*. Warszawa 1967 s. 231—267.

² Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, sygn. WF II 180 Akta katedry geografii, WF II 42, 43 Protokoły Wydziału Filozoficznego.

łą średnią i prawniczo-historyczną edukację w jagiellońskiej uczelni³. Jako student napisał rozprawki: *Bonifaz VIII mit besonderer Berücksichtigung seiner Stellung zu Frankreich, Polen und Ungarn* oraz *Panowanie Aleksandra Jagiellończyka*, które przedstawił w uniwersytecie. Ponieważ był stypendystą Krakowskiego Towarzystwa Naukowego, musiał zatem złożyć i tam dowody swych postępów w nauce, co uczynił przedkładając prof. Józefowi Majerowi dwie prace: *Przebieg dziejów Słowiańszczyzny przedchrześcijańskiej* i *Panowanie Jana Olbrachta*. Ostatnią z wymienionych rozpraw rozbudował do rangi dysertacji pt. *Panowanie Jana Olbrachta i Aleksandra Jagiellończyków* otrzymując na jej podstawie w krakowskiej wszechnicy w 1871 r. doktorat⁴. Następnie podjął Czerny próbę uzyskania *veniam legendi*, dostarczając w tym celu władzom uniwersyteckim rękopis zatytułowany *Trybunat Grakchów* oraz ogłoszone drukiem studium *Związki państwowe i kościelne Czech, Polski i Węgier*⁵. Obie pozycje przyjęto bez specjalnych zastrzeżeń, natomiast opory wzbudzał załączony do nich program wykładów. Wydaje się jednak, że w rzeczywistości główną przeszkodę dla tej habilitacji stanowiły nie wypowiedane głośno wątpliwości, czy Czerny będzie zdolny do samodzielnych dociekań, czy w pracy badawczej i dydaktycznej dorówna mającemu również zamiar ubiegać się o *veniam legendi* Stanisławowi Smolce⁶. W międzyczasie Czerny podjął pracę w Gimnazjum Św. Anny w Krakowie, a następnie w szkole realnej we Lwowie. Zorientowany w nastrojach Wydziału Filozoficznego (zapewne za pośrednictwem swego szwagra — prof. Michała Bobrzyńskiego)⁷, zgłosił się w październiku 1873 r. do egzaminu naukielskiego z historii i geografii, co spowodowało wstrzymanie przewodu habilitacyjnego, pozostawiając go nierozstrzygniętym.

Filozoficzny Fakultet Uniwersytetu Jagiellońskiego, decydując się wysłać Czernego na studia geograficzne, zarysował mu w perspektywie możliwości objęcia katedry jako rekompensatę za habilitacyjne niepowodzenia, co stanowiło jednocześnie przyjacielski gest wobec prof. Bobrzyńskiego, który projekt ten zaaprobował i usilnie popierał.

Po uzyskaniu z Ministerstwa Oświaty rządowego stypendium w wysokości 800 zł w.a. na okres dwóch semestrów, Franciszek Czerny

³ Stosunki rodzinne Czernych przedstawił K. Girtler w *Opowiadaniach*. T. 2 Kraków s. 349—351. A. Krzymowska w rozprawie pt. *F. Szwarzenberg-Czerny profesor geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego (1847—1917)*. Warszawa 1954 s. 19 wspomina o pokrewieństwie krakowskich Czernych z rodem austriackich książąt Schwarzenberg. Zarówno to stwierdzenie, jak i wzmianka, jakoby związki te ułatwiały naszemu geografowi studia w Wiedniu, jest nieporozumieniem.

⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, sygn. 65u k. 110, K. K. Ministerium für Cultus und Unterricht, F. Czerny: *Curriculum vitae*. Pozycje: *Panowanie Jana Olbrachta i Aleksandra Jagiellończyków*. Kraków 1871, omówiło kilka współczesnych czasopism; por. „Czas” 1871 nr 299, „Przegląd Lwowski” 1874 T. 7, „Historische Zeitschrift” (Sybela) T. 29.

⁵ Por. rec.: „Czas” 1872 nr 148; „Przegląd Tygodniowy” 1873 nr 41 s. 323—324 i nr 42 s. 332—333; „Niwa” 1873 nr 26 s. 40—42 i nr 27 s. 65—67; „Przegląd Lwowski” 1874 z. I s. 36—37; „Historische Zeitschrift” (Sybela) T. 31.

⁶ Arch. UJ, sygn. WF II Habilitacje: Teczka F. Czernego.

⁷ F. Czerny był żonaty z siostrą prof. M. Bobrzyńskiego — Zofią. O wpływie skoliigaconych rodzin na obsadzenie katedr w Uniwersytecie Jagiellońskim i roli jaką odegrały one w karierze Czernego, wspomina H. Barycz; por. *Krakowskie przygody W. Kętrzyńskiego*. W: *Pośród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich*. T. 2. Kraków 1963 s. 122.

udał się jesienią 1874 r. do Wiednia. O tym, iż wybrał tamtejszą uczelnię mogły zdecydować: płynące z lojalizmu zaufanie do austriackiej nauki, łatwość kontaktów z Krakowem, brak orientacji, jaki poziom reprezentuje wiedeńska geografia. Toteż już w czasie wstępnej rozmowy z ministrem oświaty — Karlem Ritterem von Stremayerem doznał pewnego rozczarowania. Dostojnik był zdziwiony, że krakowski stypendysta przybył studiować geografię nad Dunajem zamiast udać się do Lipska, gdzie prof. Oskar Peschel ukształtował najsilniejszy (obok berlińskiego) ośrodek badań geograficznych⁸.

W Alma Matre Vindobonensi przedmiot ten wykładał od r. 1845 dr Romanus Botzenhart, po nim od 1848 r. dr Adolf Schmidt; osobną katedrę geografii ustanowiono jednak dopiero w 1851 r. Na polecenie ministra oświaty, hr. Leona Thun-Hohensteina, kustosz Krajowego Muzeum Historii Naturalnej w Klagenfurcie — Friedrich Simony opracował referat, ukazujący konieczność wyodrębnienia nauki o Ziemi jako osobnej dyscypliny. Stanowisko swe uzasadniał tym, że geografia „łączy niezmierny materiał działów historii naturalnej w jedną całość i śledzi powiązanie różnorodnych fizycznych właściwości Ziemi”.

F. Simony (1813—1896), początkowo farmaceuta, w zakresie geografii oraz geologii samouk, został jednak powołany na nowoutworzoną katedrę. W czasie swej nauczycielskiej działalności w uniwersytecie utworzył Gabinet Geograficzny, przekształcony następnie w Instytut. Wsławił się pracami o jeziorach Saltzkammergut, o górach Dachsteinu. Do swych dzieł wykonywał rysunki, które wydał w osobnym zbiorze pt. *Physiognomischer Atlas der Alpen*⁹. Czerny zapisał się na wykłady prof. Simony'ego z geografii fizycznej, które niebawem uznał za „byłe jakie”, analogiczne jak prelekcje profesora historii — Antoniego Wacholza w Krakowie¹⁰.

Dodatkowo słuchał nauk o mineralogii i klimatologii prof. Juliusa Ferdinanda Hanna (1839—1921). Wstępem do naukowej kariery tego badacza była asystentura w Centralnym Instytucie Meteorologicznym; w 1873 r. jako autor szeregu rozpraw o podstawowych pojęciach meteorologii fizycznej uzyskał profesurę. Badał fen, sformułował dynamiczną teorię cyklonów, opisywał klimaty globu ziemskiego; należał do pionierów ujmowania zjawisk atmosferycznych naszej planety jako całości¹¹. Ponieważ główne pozycje Hanna poczęły się ukazywać dopiero w kilka lat po pobycie Czernego w stolicy Habsburgów, zatem postać ta nie budziła wówczas jeszcze żadnych fascynacji. Niemniej

⁸ Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, ms. sygn. 8075/III k. 91—92, List F. Czernego do M. Bobrzyńskiego, z dn. 29 XI 1874 r.

⁹ E. Bernleithner: *Rozwój geografii w Austrii i jej stosunki z nauką polską*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” 1968 Seria C z. 13 s. 121. Brak tu jednak wzmianki o studiach Czernego w Wiedniu. O F. Simony'm pisali: A. von Böhm: *Zur Biographie F. Simony's*. Wien 1899 oraz A. Penck: *F. Simony. Leben und Werke eines Alpenforschers. Ein Beitrag zur Geschichte der Geographie in Österreich*. „Geographische abhandlungen” 1898 T. 6 z. 3 s. 1—116.

¹⁰ Bibl. Jag. ms. sygn. 8075/III k. 113—114, List F. Czernego do M. Bobrzyńskiego, z dn. 16 II 1875 r.

¹¹ F. Steinhauser: *Honn Julius Ferdinand von*. W: *Neue Deutsche Biographie*. T. 7. Frankfurt 1966, s. 619—620 oraz biogram w *Österreichisches Lexikon. 1815—1950*. T. 2, Graz 1959 s.179; F. M. Exner: *J. von Hann*. W: *Neue Österreichische Biographie. 1815—1918*. T. 2. Wien 1925 s. 31—47.

jednak, kiedy Czerny został profesorem, chętnie sięgał po opracowania wiedeńskiego uczonego, szczególnie po jego *Allgemeine Erdkunde* (1886).

Większe natomiast wrażenie wywarł na Czernym geolog Eduard Suess (1831—1914). Właśnie w czasie jego studiów w Wiedniu wyszła książka tego uczonego pt. *Die Entstehung der Alpen*. Pamięć o sobie utrwalił głównie jako badacz tych gór, którym poświęcił szereg dalszych publikacji. Najlepsze jednak lata jego badawczej działalności miały nadejść później, bowiem pierwsze tomy dzieła *Das Antlitz der Erde* poczęły ukazywać się dopiero od 1883 r.¹²

Należy jeszcze wspomnieć o dyrektorze obserwatorium astronomicznego, Edmundzie Weissie (1837—1917), wykładającym także w uniwersytecie. W okresie, kiedy Czerny był jego słuchaczem, stały się głośne dokonane przez Weissa obserwacje przejścia Wenus¹³.

Wśród wiedeńskich rozczarowań pewnym pocieszeniem dla Czernego było przyjęcie go do Towarzystwa Geograficznego (Geographische Gesellschaft). Dzięki temu mógł tam korzystać z fachowej biblioteki, uczestniczyć w posiedzeniach, na których omawiano sprawy znacznie ciekawsze niż w uniwersyteckich audytoriach¹⁴.

Nie powiodła się natomiast próba uzyskania wstępu do Wojskowego Instytutu Geograficznego (Militär-geographisches Institut), zasobnego w kartograficzne zbiory. Prowadzone rozmowy z gen. Dobnerem, przełożonym placówki, sprawiły jednak tyle, że zezwolono Czernemu ją zwiedzić.

Dni jego były w Wiedniu szczerze wypełnione pracą. Przy tym mieszkanie, które zajmował przy Dianagasse nr 8, znajdowało się na przedmieściu i droga do uniwersytetu oraz bibliotek zabierała mu sporo czasu. Samym wykładom poświęcał 19 godzin tygodniowo, do tego dochodziły lekcje języka angielskiego, lektura w czytelniach i w domu. Porzucił zatem wszelką myśl o rozrywkach, wyjątkowo pozwalając sobie na pójście do teatru lub opery¹⁵.

Z powodu nawału zajęć Czerny zrezygnował nawet z oferty współpracy z „Przeglądem Tygodniowym”, choć honoraria za korespondencje powiększyłyby jego skromne fundusze. Poprzestał jedynie na zasilaniu recenzjami „Przeglądu Krytycznego”, ukazującego się pod redakcją Wincentego Zakrzewskiego i Michała Bobrzyńskiego¹⁶. Z początkiem 1875 r. przesłał Czerny do Krakowa omówienie książki Karla Merwarta: *Erster Zusammenstoss Polens mit Deutschland* (Graz

¹² K. Bohdanowicz: *Geologia porównawcza*. Sosnowiec 1936 s. 10—25; S. Krajewski: *E. Suess (1831—1914). W pięćdziesiątą rocznicę zgonu*. „Prace Muzeum Ziemi” 1966 nr 8 s. 125—143; [C. Diener]: *Gedankfeier für E. Suess*. „Mitteilungen der Geologischen Gesellschaft in Wien” 1914 z. 1—2 s. 1—32 oraz tenże, *E. Suess: Seine Bedeutung als Naturforscher*. W: *Neue Österreichische Biographie*. 1815—1918. Wien 1923 T. I s. 78—83. Materiał biograficzny zawierają również: E. Suess: *Erinnerungen*. Leipzig 1916.

¹³ Weiss Edmund: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. T. 54, Wien 1886 s. 97—100.

¹⁴ Bibl. Jag., ms. syg. 8075/III k. 91—92, List F. Czernego do M. Bobrzyńskiego, z dn. 29 XI 1974 r.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Intensywną współpracę z „Przeglądem Krytycznym” podjął Czerny po powrocie do Krakowa; por. R. 1877 nr 4, 5, 6, 8, 11, w których znajduje się szereg jego recenzji.

1874) w dwóch wersjach. W obszerniejszej podejmował polemikę z bezkrytycznym wielbieniem niemieckiej nauki przez Polaków, pisząc:

„Oto młodzież polska kształcąca się za granicą, zwłaszcza po uniwersytetach niemieckich, zbyt łatwo, jak tego dowód na Merwardie, daje się olśnić teoriom, wygłaszanym z katedr i wierząc im ślepo ignoruje, ba lekceważy każdą pracę, we własnym powstałą gnieździe. Ten pociąg do apoteozy rozumów niemieckich w rzeczach, w których odmawiam takowym z góry wszelkiego stanowczego zdania wolnego od preokupacji i tendencji jest zbyt widocznym w p. Merwardie. Sam tytuł jego dziełka i zasadnicza tegoż myśl, to — jakbym podслуchał — istny wykład dzisiejszych profesorów niemieckich wygłoszony z równą arogancką pewnością siebie i nietajoną nienawiścią do wszystkiego co nie niemieckie, jak grubą nieznajomością (spraw) zwłaszcza słowiańskich, polskich. Trzeba poznać bliżej ten ich esprit méprisant, aby z łatwością odkryć ich zamaskowaną maluczkosć i powziąć odrazę do tej rzekomej nieomyślności, jaka się już w ich tonie i pozach przebija (...)”¹⁷.

Redakcja Przeglądu Krytycznego nie skorzystała z tej wersji, lecz sięgnęła po drugą, w której Czerny ograniczył się do spraw merytorycznych, nie eksponując antyniemieckich akcentów. W omówieniu tym zgłaszał natomiast szereg zastrzeżeń natury rzeczowej: zbyt nikłe wykorzystanie źródeł, zresztą od dawna wyeksploatowanych z lepszym skutkiem przez innych badaczy; dowolność wniosków kreślonych z „emfazą i dogmatyczną pewnością”, które autor budował na skąpych kronikarskich zapiskach; bezpodstawne dopatrywanie się cywilizacyjnego i państwowego rozwoju Polski w wyniku starcia z Niemcami; przemilczenie roli Czech w kształtowaniu się naszej państwowości; lekceważenie ustaleń poprzedników, jak choćby Richarda Roeppella czy Georga Waitza. Błędy te zaciążyły niekorzystnie na publikacji Merwarta, pozbawiając ją naukowej wartości¹⁸.

Z kolei Czerny powziął zamiar zrecenzowania książki Stanisława Smolki pt. *Początki feudalizmu* (1874), gotów zarzucić autorowi plagiat z najnowszych dzieł niemieckich z tej dziedziny. Być może za oskarżeniem tym kryła się niechęć do Smolki z racji jego usadowienia się w Uniwersytecie Jagiellońskim. Redakcja oferty tej nie przyjęła, podobnie jak gotowości rozbioru najnowszej poezji pióra Łucjana Tatomira *Geografia Galicji* (1874), Stanisława Zarańskiego *O zmianach koniecznych w nauce dziejów ojczyźstych* (1874), Wawrzyńca Engeströma *Kongres antropologii i archeologii przedhistorycznej w Sztokholmie* (1874), wyjaśniając, że już inne osoby wcześniej zgłosiły chęć zajęcia się tymi tytułami¹⁹.

Zapytywany przez M. Bobrzyńskiego, co sądzi o pierwszych numerach „Przeglądu Krytycznego”, Czerny wskazywał przede wszystkim na brak w czasopiśmie „jednej panującej zasady”, na trzymanie się religijnych kanonów, na zbyt daleko posunięte kryteria językowej

¹⁷ Bibl. Jag., ms. syg. 8075/III k. 91—92, List F. Czernego do Bobrzyńskiego. z dn. 29 XI 1874 r.

¹⁸ F. C[zer ny]: *Karl Merwart: Erster Zusammenstoss Polens mit Deutschland, seine Bedeutung und seine Folgen*. Graz 1874. „Przegląd Krytyczny” 1875 nr 5 s. 143—144.

¹⁹ Bibl. Jag., ms. syg. 8075/III k. 113—114, List F. Czernego do M. Bobrzyńskiego z dn. 16 II 1875 r. Recenzje wymienionych przez Czernego pozycji (oprócz sprawozdania Engeströma) zamieścili w „Przeglądzie Krytycznym” Czesław Rozmowski (1875 nr 5) oraz Stanisław Warnka (1876 nr 2).

czystości. Dodawał, iż czynnikiem integrującym „Przegląd Krytyczny” winna być jasno określona postawa filozoficzna, oczywiście materialistyczna, „zwana także realistyczną”. Wówczas nie mogłoby być mowy o dopuszczeniu na łamy pisma nieomyślnej, wyrokującej a priori dogmatyki, która rozpanoszyła się w pierwszych numerach. Jeżeliby „Przegląd Krytyczny” poszedł w tym kierunku, zyskałby swobodę w karzeniu błędów i fałszów, stając się „idealną pochodnią” wniesioną pomiędzy „uprzedzone lub bezmyślne umysły”²⁰.

Pomimo niezadowolenia, wywołanego odrzuceniem poprzednich ofert, Czerny za namową M. Bobrzyńskiego zgodził się przygotować ocenę *Luttes des peuples Lechites contre les Ouraliens* (1874). Omówienie tej pozycji było krótkie, nie starczyło bowiem recenzentowi czasu na rozpisywanie się, a i książka — jak określał — nie warta była większego wysiłku, „w najwyższym stopniu nędzna!”²¹.

Na przełomie 1874/75 r. począł on rozważać, czy nie wziąć udziału w konkursie ogłoszonym przez Akademię Umiejętności na opracowanie monografii jednej z ziem dawnej Rzeczypospolitej²². Oczywiście w Wiedeńskich warunkach mogła powstać tylko kompilacja, daremnie bowiem było myśleć o podróżach, o prowadzeniu terenowych badań. Z autopsji znał jedynie Tatry, mógł się więc podjąć ich opisu. Lecz na ten temat istniało kilka publikacji, toteż trudno było kusić się o rewelacje. Już wtedy w Czernym brał górę nad geografem-podróżnikiem uczony typu „gabinetowego”, uciekający chętnie do tematyki historyczno-geograficznej lub historyczno-etnograficznej.

Ponieważ doszedł do przekonania, że napisanie takiego studium *etwas Namhaftes* zabrałoby mu trzy do czterech miesięcy, przeto zarzucił je, nosząc się z nowym projektem. Zamierzał zasiąść do artykułu o Semitach. Frapowały go morskie wyprawy Fenicjan i Arabów, ich geograficzne odkrycia; nęciły dzieje Etrusków, Mongołów i Malajczyków. Jak widać zainteresowania Czernego nie były skrytykowane, stąd przerzucanie się od jednego pomysłu do drugiego. Jednocześnie zastanawiał się, czy nie sięgnąć po swój dawny artykuł pt. *Narody szczepu indoeuropejskiego, ich kolebka i siedziby* i uzupełniając go najnowszymi badaniami nie opracować powtórnie²³.

Lecz na przeszkodzie tym chęć stanęło polecenie prof. F. Karlińskiego. Zażądał bowiem od Czernego przygotowania rozprawy, którą mógłby przedłożyć ministerstwu w trakcie starań o przyznanie dlań dotacji na następne dwa semestry. Przyszły geograf chciał wywiązać się z tego nakazu jak najszybciej i najlepiej, ponieważ — jak zwierzał się M. Bobrzyńskiemu — „puściwszy się raz w podróż naukową, nie życzyłby sobie ograniczać się do Wiednia i Lipska”²⁴. Wręcz przeciwnie, z końcem lipca pragnął udać się do Paryża, aby zwiedzić wystawę geograficzną, poczem zatrzymać się tam przez jeden

²⁰ Bibl. Jag., ms. syg. 8075/III k. 116—117, List F. Czernego do M. Bobrzyńskiego z dn. 23 II 1875 r.

²¹ Bibl. Jag., ms. syg. 8075/III k. 124, List F. Czernego do M. Bobrzyńskiego z dn. 22 III 1875 r.

²² W rzeczywistości nie chodziło tu o konkurs, lecz „Plan zbadania kraju...’ AU w Krakowie; por. *Sprawozdanie Komisji Fizjograficznej obejmujące poglądy na czynności dokonane w ciągu r. 1874*. T. 10 Kraków 1876 s. 20—29.

²³ Bibl. Jag., ms. syg. 8075/III k. 113—114, List F. Czernego do M. Bobrzyńskiego, z dn. 16 II 1875 r.

²⁴ Bibl. Jag., ms. syg. 8075/III k. 116—117, List F. Czernego do M. Bobrzyńskiego, z dn. 23 II 1875 r.

semestr. Przewidywał, że realizacja tego planu będzie trudna, przeto zamierzenie to kwitował uwagą: „że też to u nas w kraju nie ma instytucji, któraby interesując się choć w części geografją, poparła np. w sposób brzęczący me projekta! Oj smutno tam i biedno nad Wisły strumieniem!”²⁵.

Jedyną szansą dla tego dążenia było uzyskanie dalszego stypendium. Toteż zabrał się z energią do jak najspieszniejszego ukończenia szkicu na który czekał prof. Karliński. Rozprawa pt. *Über die Gabun- und Ogowai-Länder* miała być — jak sygnalizował — historią odkrycia i opisem fizycznym i etnograficznym tych krain. „Praca — zaznaczał — pod każdym względem nowa i oryginalna, jak w ogóle ta część Afryki, (która) dopiero od niedawna zdobyła sobie w geografii obywatelstwo”²⁶.

II

M. Bobrzyński, który czuwał nad krokami swego podopiecznego odniósł się widocznie do jego paryskich projektów z dezaprobatą, bowiem Czerny w liście z dnia 23 lutego 1875 r. donosił mu, że z początkiem kwietnia opuszcza Wiedeń i zamiast nad Sekwanę udaje się do Lipska²⁷.

W tamtejszej uczelni do połowy XIX wieku traktowano geografję jako naukę pomocniczą wobec innych dyscyplin, przede wszystkim historii. Dopiero Karl Friedrich Naumann w 1848 r. podjął stały, dwugodzinny wykład z geografii fizycznej. W działalności tej znalazł pomoc u prof. Heinricha Wuttkego. Obok zajęć z historii wygłaszał on prelekcje z zakresu geografii ogólnej i antropologii²⁸.

Pierwszym docentem geografii, habilitowanym w 1866 r., był Otto Delitsch (1821—1882). W swym naukowym dorobku posiadał szereg prac kartograficznych i geograficznych, dotyczących przeważnie Niemiec. Od 1869 r. redagował czasopismo „Aus allen Welttheilen”, przyczyniając się do spopularyzowania nauki o Ziemi jako odrębnej gałęzi wiedzy. Dzięki jego inicjatywie, popieranej przez Wydział Filozoficzny, Ministerstwo Oświaty ufundowało w Uniwersytecie Lipskim samodzielną katedrę geografii, powołując na nią jednak najpierw Oskara Peschla, a dopiero z czasem jej rzecznika Delitscha²⁹.

Oskar Peschel (1826—1875) działał w Augsburgu jako wydawca czasopisma „Ausland”. Uwagę na siebie zwrócił kilkoma publikacjami poświęconymi historii odkryć, dziejom nauki o Ziemi, problematyce geografii porównawczej. Do najbardziej znanych jego książek należą

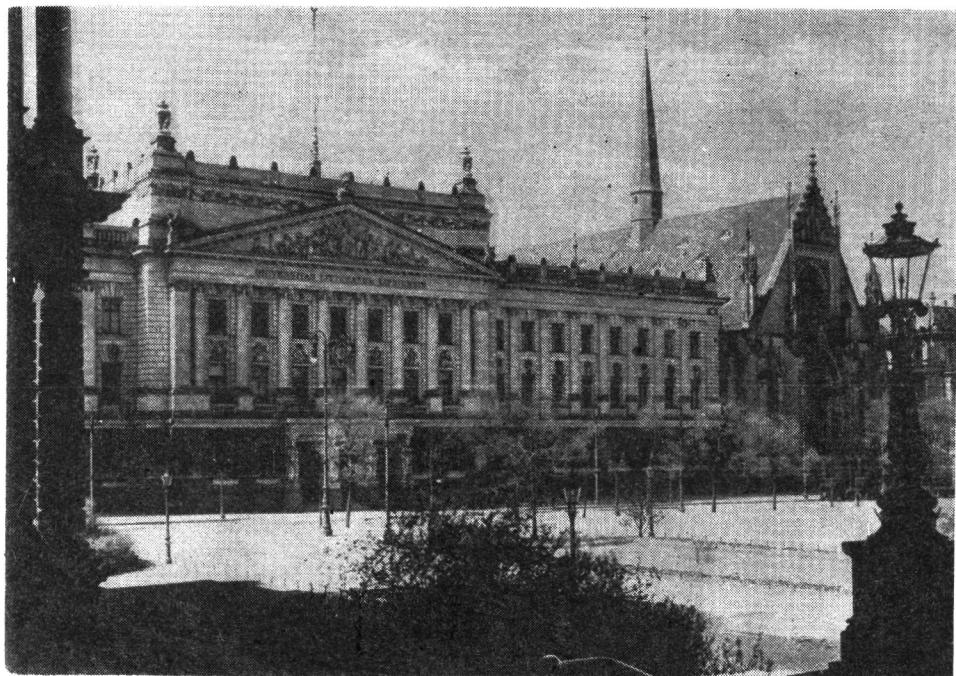
²⁵ Tamże.

²⁶ Bibl. Jag., ms. syg. 8075/III k. 124, List F. Czernego do M. Bobrzyńskiego, z dn. 22 II 1875 r.

²⁷ Tamże.

²⁸ Historię katedry geografii w Uniwersytecie Lipskim omówił G. Engelmann w artykule pt. *Die Geographie an der Universität Leipzig in 19. Jahrhundert*. „Petermanns Geographische Mitteilungen” 1965 z. 1 s. 32—41.

²⁹ G. Engelmann, dz. cyt. s. 34—35. Engelmann w przeciwieństwie do J. Partscha, autora szkicu *Geographisches Seminar*. W: *Festschrift zur Feier des 500-jährigen Bestehens der Universität Leipzig*. T. 4, Leipzig 1909, podaje przebieg starań o obsadzenie katedry geografii w uczelni lipskiej. Przeciw mianowaniu profesorem O. Delitscha występował prof. H. Wuttke. Uważał on, że Delitsch jest kompilatorem i „gabinetowym” geografem, który wiedzę o Ziemi przyswoił sobie z książek, a nie z terenowych badań.

Ryc. 1. Nieistniejący obecnie budynek uniwersytetu w Lipsku. Zdjęcie udostępnione przez Archiwum Uniwersyteckie w Lipsku

Рис. 1. Здание университета в Лейпциге (теперь несуществующее). Съёмка из университетского Архива в Лейпциге

Abb. 1. Das nicht mehr vorhandene Gebäude der Universität zu Leipzig. Bild. aus dem Universitätsarchiv Leipzig

Geschichte des Zeitalters der Entdeckungen (1858), przetłumaczona również na język polski przez Józefa Tretiaka (1878), następnie *Völkerkunde* (1874) przełożona przez Tadeusza Wisłockiego (1876)³⁰; obok nich *Geschichte der Erdkunde* (1865) oraz *Neue Probleme der vergleichenden Erdkunde* (1870). Z tego ostatniego dzieła korzystał Czerny już jako profesor krakowskiej wszechnicy. Peschel reprezentował kierunek przyrodniczy, należąc do prekursorów geomorfologii; dodatkowo zajmował się historią geografii, odkryć oraz etnografią³¹.

Obok Naumanna i Peschla z powołaną do życia katedrą był związany profesor astronomii i meteorologii — Karl Christian Bruhns (1830—1881). Jego uniwersytecka kariera odbiegała od zwykłego toku. W 1851 r. rozpoczął naukę ślusarstwa w berlińskich zakładach Borsiga, następnie zaś przeniósł się do Siemensa, wreszcie do Halskego. Tam

³⁰ Przekład książki Peschla: *Nauka o ludach*, recenzował I. Kopernicki, „Przegląd Krytyczny” 1876 nr 1 s. 425—432.

³¹ G. Engelman, dz. cyt. s. 36; J. Babicz: *O historycznych związkach geografii z geologią*. „Prace Muzeum Ziemi” 1971 nr 18 cz. I s. 53. Prace i poglądy Peschla znalazły również oddźwięk u współczesnych. Świadczy o tym anonimowy artykuł pt. *Ostatnie naukowe badania: Völkerkunde von O. Peschel*. „Przegląd Tygodniowy” 1875 nr 1 s. 6—8, nr 2 s. 17—18, nr 3 s. 31—33.

zetknął się z astronomem Johannem Enckem, który zorientowawszy się w matematycznych zdolnościach młodego robotnika, przyjął go jako asystenta do obserwatorium. Już w 1854 r. został Bruhns samodzielny pracownikiem naukowym, a w 1859 r. docentem. W rok później otrzymał nominację na profesora astronomii i obserwatora w Uniwersytecie Lipskim. Do jego naukowych osiągnięć należą obliczenia dróg planet, odkrycie kilku teleskopowych komet. Interesował się przy tym geodezją i meteorologią. Napisał: *Die astronomische Strahlenbrechung in ihrer historischen Entwicklung* (1861), *Geschichte und Beschreibung der Leipziger Sternwarte* (1861), *Über Gradmessung* (1864), a w kilka lat później, już po opuszczeniu Lipska przez Czernego, wydał *Forschritte der europäischen Gradmessung* (1880) oraz *Lehrbuch der Sternkunde in etwickelnder Stufenfolge* (1882)³².

Wraz z powstaniem lipskiej katedry geografii poczęto tworzyć jej materialne zaplecze. Otto Peschel już od 1871 r. starał się o dotacje dla jej potrzeb, organizował pomoc studentów przy urządzaniu gabinetu i wzbogacaniu go w eksponaty. Duże znaczenie dla nowokreowanej placówki miał zbiór map, należący pierwotnie do Biblioteki Uniwersyteckiej. Kolekcja ta — gromadzona od 1826 r. — podlegała Kurtowi Wachsmuthowi, przechodząc w 1867 r. pod nadzór prof. H. Wuttkego, a następnie prof. Karla von Noordena. W 1883 r. zespół ten został oddany do wyłącznej dyspozycji katedry geografii³³.

Czerny po przybyciu do Lipska, dnia 24 kwietnia 1875 r., został imatrykulowany na Wydziale Filozoficznym, zapisując się w semestrze letnim na wykłady O. Peschla pt. „Antropologia i etnografia” oraz na seminarium, po zakończeniu którego zdał kolokwium; u O. Delitscha słuchał ponadto wykładów z „Geografii powszechnej” oraz wykładu u K. Ch. Brunhsa z „Astronomii praktycznej”³⁴.

Początkowo sprawy uniwersyteckie przysparzały Czernemu wiele kłopotów, toteż wieści z Lipska były utrzymane w minorowym tonie.

„Powień tylko z doświadczenia — pisał w liście z dnia 14 kwietnia 1875 r. — że rzucić się samemu w obczyznę i zdobywać sobie w krótkim czasie w niej odpowiedni i wygodny teren, nie jest rzeczą łatwą”.

Pewną rekompensatę za te przykre dni stanowiła kwatera o wiele przyjemniejsza od wiedeńskiej. Czerny zatrzymał się u wdowy p. Idy Atlihn, osoby już starszej, inteligentnej i miłej, przy Humboldt-Strasse nr 14 b.

„Ulica najpiękniejsza w całym Lipsku — relacjonował — szeroka, czystutka, co dom — to pałac, wreszcie, co najważniejsza, widna i cicha, zamieszkała przez samych Geldehaber, oto jej wejście. Nazywa się Humboldt-Strasse. Mój omen i jej nomen w dziwną tym razem powiązały się harmonię”.

³² Günther, Bruhns K. Ch: *Allgemeine Deutsche Biographie*. T. 47. Leipzig 1903 s. 293—295; biogram także w *Neue Deutsche Biographie*. T. 2. Berlin 1971 s. 688.

³³ J. Partsch, dz. cyt. s. 205.

³⁴ Pismo Archiwum Uniwersytetu Lipskiego, z dnia 21 II 1975 r., nr 5822.

Walory mieszkania podnosiła jeszcze bliskość promenady Rosenthal, „miejsca istnej pielgrzymki mieszkańców w dni pogodne i świąteczne”³⁵.

Gdy minęła zła passa pierwszych, niepewnych kroków w nowym środowisku, Czerny ukończył rozprawę o Gabonie i źródłach Ogowe, polemizując ze stwierdzeniami Georga Schweinfurtha o hydrografii środkowej części Czarnego Łądu zawartymi w jego książce pt. *Im Herzen von Afrika*. Studium swe przedstawił na seminarium prof. O. Peschla, zaskakując go dojrzałością i samodzielnością sądów.

„Odczyt ten zrobił istną furorę — zwierzał się M. Bobrzyńskiemu — należał do najlepszych, a raczej był sam najlepszym ze wszystkich innych. Peschel publicznie podniósł jego znaczenie; pracę uznał *ausgezeichnet* i wyraził żal, iż już jestem doktorem, bo na tej pracy, gdybym chciał, proponowałby fakultetowi, by mi godność doktora udzielił. Warnka był całej tej chwili świadkiem.

Odczyt ten był też z wielu względów początkiem niwy nowej ery w mym curriculum tutejszym. Dziś bowiem i na znajomościach mi nie brak, a przede wszystkim Peschel jest dla mnie więcej jak przyjacielem. Krytyka jego jako jedynej powagi w geografii w dzisiejszych Niemczech jest też i dla mnie poniekąd zaszczytem”³⁶.

Chodzi tu o świadectwo, które lipski uczyony wystawił Czernemu jako autorowi i uczestnikowi seminarium, aby wesprzeć jego starania o dotację umożliwiającą kontynuowanie zagranicznych studiów. Peschel w piśmie tym podkreślał dobrą znajomość geografii fizycznej u stypendysty, zaznaczając przy tym konieczność pogłębienia przezeń wiadomości z geologii oraz meteorologii, co mógłby osiągnąć pozostając przez dalsze dwa semestry w Uniwersytecie Lipskim³⁷.

W Lipsku wprawdzie Czerny otrzymał drugą ratę stypendium, na próżno jednak czekał na wiadomość, czy uzyska fundusze na następny rok oraz jak uniwersyteckie władze w Krakowie oceniły rozprawę, której domagał się dziekan F. Karliński. Stąd zrodziły się jego narzekania na inercję, oziębłość i bezduszość tych ludzi³⁸.

W międzyczasie Peschel począł zabiegi, aby na łamach „*Ausländer*” umieścić tekst Czernego o Gabonie. Niestety, nagły zgon profesora, który nastąpił w ostatnich dniach sierpnia 1875 r. stanął na przeszkodzie realizacji tego zamiaru. Redakcja czasopisma — uwolniona od presji uczonego — uznała artykuł za zbyt obszerny i odmówiła zamieszczenia go. Wyraziła natomiast gotowość ogłoszenia opisów podróży, jeżeli takimi Czerny dysponuje. Toteż próba współpracy z „*Ausländer*” upadła i młody geograf przesłał z kolei swój rękopis do „*Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde*” w Berlinie, który otrzymany materiał opublikował³⁹.

³⁵ Bibl. Jag., ms. sygn. 8075/III k. 137—138, List F. Czernego do M. Bobrzyńskiego, z dn. 14 IV 1875 r.

³⁶ Bibl. Jag., ms. sygn. 8075/III k. 155—156, List F. Czernego do M. Bobrzyńskiego, z dn. 5 VIII 1875 r.

³⁷ Tamże.

³⁸ Bibl. Jag., ms. sygn. 8075/III k. 153, List F. Czernego do M. Bobrzyńskiego, z dn. 2 VIII 1875 r.

³⁹ Bibl. Jag., ms. sygn. 8075/III k. 182, List F. Czernego do M. Bobrzyńskiego, z dn. 25 X 1875 r. Rozprawa Czernego pt. *Entdeckungsgeschichte der Gabun- und Ogowe-Länder und die Ogowe-Quellen* ukazała się w *Zeitschrift für allgemeine Erdkunde im Auftrage der Gesellschaft herausgegeben von Prof. Dr. W. Koner*. T. 1 1876 s. 209—238, 241—279.

Po usilnych monitach Czerny otrzymał również w tym okresie od M. Bobrzyńskiego wiadomość, że sprawę przedłużenia stypendium zatwierdzono w Wiedniu pomyślnie⁴⁰. W ślad za nią nadeszło zapewne oficjalne zawiadomienie, bowiem dnia 7 października 1875 r. wystosował Czerny do prof. Józefa Szujskiego list z podziękowaniem za umożliwienie kontynuowania studiów⁴¹. Niemniej jednak zastanawiał się, czy dalszy pobyt w Lipsku ma sens, skoro zabrakło w nim czołowego geografa, jakim był Peschel. Pozostali niemieccy profesorowie byli jego zdaniem tak dalece *minores gentium*, iż nie czyniło to zasadniczej różnicy, na którym uniwersytecie spędziłby resztę czasu. Ostatecznie pozostał na miejscu, głównie dla wykładów prof. W. Wundta i prof. F. K. Zöllnera⁴².

W nadchodzącym semestrze Czerny korzystał w dalszym ciągu z prelekcji O. Delitscha: „Geografia powszechna”, zapisując się także u Wilhelma Wundta (1832—1929) na wykłady z antropologii i psychologii mowy. Ten wybitny fizjolog i filozof, pracujący początkowo w Heidelbergu i Zurychu, od 1875 r. przebywał w Lipsku, utrwalając swą sławę jako inicjator psychologii fizjologicznej, psychologii ludów i mowy. Prowadzone od 1879 r. badania w laboratorium psychologii eksperymentalnej umożliwiły przekształcenie tej gałęzi wiedzy w naukę empiryczną. Pośród jego ciekawych i oryginalnych pism pierwsze miejsce zajmują: *Grundzüge der physiologischen Psychologie* (1873), *Logik* (1880), *Ethik* (1886), *System der Philosophie* (1889) oraz dziesięciotomowa *Völkerpsychologie* (1911—1920)⁴³.

Czerny zmienił nieco pierwotny swój plan. Mianowicie zamiast zgłosić się do prof. F. K. Zöllnera, zaczął uczestniczyć w zajęciach prowadzonych przez prof. Hermanna Crednera (1841—1913), których tematyka obejmowała geologię, naukę o złożach rud, węgla i soli. Duże znaczenie w pracy dydaktycznej miały prowadzone przezeń paleontologiczno-geologiczne repetytoria, chętnie odwiedzane przez studentów, a między nimi i przez Czernego⁴⁴.

H. Credner początkowo zajmował się badaniami dawnych epok Ziemi i budową skał w okolicach Hanoweru, następnie w latach 1864—68 przebywał w Ameryce Południowej opisując jej geologiczną strukturę. Po powrocie do Niemiec habilitował się w 1869 r. w Lipsku, otrzymując w rok później katedrę. Jego dalsze prace dotyczyły osadów oligoceńskich, skał wieku archaicznego i żył metalicznych w Saksonii oraz złodowceń w Europie. Interesował się także permską rodziną gadów *Stegocephalia*, których szczątki znajdował w czasie swych geologicznych penetracji. Główne dzieło H. Crednera *Elemente der Geolo-*

⁴⁰ Bibl. Jag., ms. sygn. 8075/III k. 182, List F. Czernego do M. Bobrzyńskiego, z dn. 25 X 1875 r.

⁴¹ Biblioteka Narodowa w Warszawie, ms. sygn. 2755 k. 10, List F. Czernego do J. Szujskiego, z dn. 7 X 1875 r.

⁴² Bibl. Jag., ms. sygn. 8075/III k. 171—172, List F. Czernego do M. Bobrzyńskiego, z dn. 27 IX oraz 25 X 1875 r.

⁴³ Literatura dotycząca W. Wundta jest bardzo rozbudowana; do ważniejszych biograficznych pozycji należą: E. König: *W. Wundt*. 1901; P. Petersen: *W. Wundt und seine Zeit*. 1925. Również polskie opracowania dotyczące działalności i poglądów Wundta są liczne. Odnosi się to także do przekładów dzieł tego uczonego na język polski. Ich recepcja w Polsce oraz studia Polaków odbywane pod jego kierunkiem warte są osobnego opracowania.

⁴⁴ Verzeichniss der im Winter-Halbjahre 1875 auf der Universität Leipzig zu haltenden Vorlesungen, s. 15.

gie (1882) doczekało się siedmiu wydań, co świadczy o randze tej książki⁴⁵.

Niezależnie od uniwersyteckich zajęć Czerny znalazł jeszcze czas na napisanie nowej recenzji. Dotyczyła ona książki Izydora Szaraniewicza pt. *Krótki opis geograficzny i topograficzny austro-węgierskiej monarchii, dla użytku niższych szkół średnich* (1874). W pozycji tej recenzent dopatrywał się dwóch zasadniczych błędów: braku precyzji terminologicznej oraz niejasnego określenia przedmiotu badań. „Dziś — pisał — za zadanie swoje uważa geografia jako umiejętność, ażeby badać i pokazywać ścisły stosunek między Ziemią a jej mieszkańcami, wzajemne oddziaływanie przyrody na człowieka i człowieka na przyrodę; a takie pojmowanie geografii — ledwie słabe ślady w książce pana Szaraniewicza spotykamy”⁴⁶.

Równocześnie po półrocznym wysiłku ukończył Czerny następne studium pt. *Geologische Wirkungen der Winde. Ein Beitrag zur physikalischen Geographie*. Przerastało ono poprzednią pracę rozległością, a także merytorycznymi i metodologicznymi walorami; było bardziej samodzielne, zawierało kilka nowych, oryginalnych poglądów. Bодźcem do podjęcia rozwiązań nad rolą wiatru w ukształtowaniu powierzchni Ziemi dała wypowiedź prof. Ferdinanda von Richthofena, który na posiedzeniu Berlińskiego Towarzystwa Geograficznego oświadczył, że należałoby się zająć badaniami nad rolą wiatru jako czynnika geologicznego, na co dotąd nie zwracano należytej uwagi⁴⁷.

We wspomnianej pracy Czerny wykazał dobrą znajomość literatury z zakresu geologii, klimatologii, meteorologii i geografii fizycznej. Do ustaleń poprzednich odniósł się krytycznie, uszeregował je, wyciągając przy tym na ogół słuszne wnioski odnoszące się do wiatru jako czynnika geo-fizycznego. Refleksje swe zilustrował mapą prądów powietrznych, zaznaczając na oceanach szlaki żaglowców i czas pokonywania przez nie morskich przestrzeni.

Autor zaferował ów tekst również redakcji pisma „Zeitschrift der Gesellschaft für Erkunde”. Przeciągający się brak odpowiedzi z Berlina niepokoił go. Ale z męczącej niepewności wywiódł Czernego przejeżdżając przez Lipsk dr August Petermann. Przekazał mu wiadomość, że *Geologische Wirkungen der Winde* ukaże się w 48 numerze *Ergänzungshefte* — dodatku do „Geographische Mitteilungen”, choć pod nieco zmienionym tytułem: *Die Wirkungen der Winde auf die Gestaltung der Erde. Ein Streifzug im Gebiete der Physikalischen Geographie*⁴⁸.

Publikacja ta wzbudziła duże zainteresowanie fachowej krytyki. Pisali o niej: A. Kirchhoff, J. Trejdosiewicz, J. Smoleńska, poświęciła

⁴⁵ E. Krenkel, K. H. Credner: *Neue Deutsche Biographie*. T. 3. Berlin 1971 s. 404—405.

⁴⁶ F. C(zerny), I. Szaraniewicz: *Krótki opis geograficzny i topograficzny austro-węgierskiej monarchii*. „Przegląd Krytyczny” 1876 nr 2 s. 49—50.

⁴⁷ Bibl. Jag., ms. syg. 8075/III k. 209—210, List F. Czernego do M. Bobrzyńskiego, z dn. (styczeń-luty 1876 r.).

⁴⁸ Bibl. Jag., ms. syg. 8075/III k. 222, List F. Czernego do M. Bobrzyńskiego, z dn. 29 IV 1876 r.

jej sporo miejsca A. Krzymowska⁴⁹. Ogólny ton ich wypowiedzi był dla Czernego pozytywny. Wszyscy podkreślali jego dobrą orientację w literaturze, zdolność budowania uogólnień. Naturalnie nie brakowało i zastrzeżeń. Trejdosiewicz uważał, że autor wyciąga czasami zbyt pochopne wnioski, dla których brak dostatecznego umotywowania, zaś Krzymowska dostrzegła kompilacyjny charakter rozprawy.

Niemniej jednak dojrzałość naukowego warsztatu Czernego widoczna w *Die Wirkungen der Winde...* zaskoczyła współczesnych. Wyjeżdżając za granicę posiadał on skromny zasób geograficznych wiadomości i oto w półtora roku później ogłosił pracę na europejskim poziomie. Poczęły zatem krążyć nieuzasadnione pogłoski, podważające jego autorstwo. W korespondencji Czernego z Lipska do Krakowa przebiega ambicja i zaangażowanie się w studia; nie brak w niej sygnałów o pisarsko-naukowych zamierzeniach, o ich realizacji, związanych z nią kłopotach. Czerny rozumiał, że wystąpienie z należycie przygotowaną rozprawą stanowi zasadniczy warunek uzyskania habilitacji i katedry. Zdobył się przeto na znaczny wysiłek uwieńczony powodzeniem.

Pewny wartości swej nowej publikacji przesłał ją wraz z oceną pióra prof. Crednera do dziekana Karlińskiego⁵⁰. W ten sposób pragnął przypomnieć Wydziałowi Filozoficznemu o potrzebie słania monitów do Ministerstwa Oświaty, aby wyasygnowało mu sumę na podróż do Paryża i Londynu w semestrze letnim 1876 r. lub w następnym. Jak widać, uparcie powracał do zamiaru udania się do tamtejszych ośrodków podkreślając, że nauka geografii jest w nich na najwyższym poziomie.

„Zresztą czego mi trzeba — pisał do Krakowa — jestem dziś kompetentniejszym sędzić, niżeli cały Wydział na kupę. Sądząc zaś, jeżeli Wydziałowi chodzi o mnie i o katedrę geografii, nie powinien szczędzić i pewnej ze swej strony skwapliwości”⁵¹.

Wydaje się, iż Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego nie zareagował na propozycje Czernego. Również Bobrzyński konsekwentnie odwodził go od myśli porzucenia Lipska. W każdym razie zamiar spędzenia ostatniego semestru zagranicznych studiów we Francji lub Angli nie urzeczywistnił się i Czerny pozostał nadal we wszechnicy lipskiej. W nadchodzącym semestrze letnim 1876 r. zapisał się na wykłady prof. H. Crednera, obejmujące takie tematy jak: paleontologia i geologiczna budowa Saksonii; wysłuchał poza tym kursu prof. O. Delitscha pt. „Geografia Niemiec” zaś u prof. K. F. Zöllnera wykładów: „Geografia fizyczna”⁵².

⁴⁹ A. Kirchhoff, F. Czerny: *Die Wirkungen der Winde...*, „Jenauer Litteratur-Zeitung” 1876 nr 49; J. Tr[ejdosiewicz]: *Dr F. Czerny. Die Wirkungen der Winde...*, „Przegląd Krytyczny” 1877 nr 9 s. 387—390; J. Smoleński: *Rzut oka na stan ogólnej geografii fizycznej w Polsce w ostatnim pięćdziesięcioleciu (1875—1925)*, nadd. z Jubileuszowego tomu „Kosmosu” Kraków 1927 s. 2 i n.; A. Krzymowska, dz. cyt. s. 32.

⁵⁰ Bibl. Jag., ms. sygn. 8075/III k. 209—212, Listy F. Czernego do M. Bobrzyńskiego, z dn. (styczeń-luty 1876 r.) oraz 27 III 1876 r.

⁵¹ Tamże.

⁵² Pismo Arch. Uniwersytetu Lipskiego, dz. cyt. oraz Verzeichniss der im Sommer-Halbjahre 1876 auf der Universität Leipzig zu haltenden Vorlesun-

Rozpoczął się teraz dla Czernego denerwujący okres. Za pół roku miał powrócić do Krakowa, gdzie sprawa reaktywowania katedry geografii wciąż nie była definitywnie załatwiona. Listy od brata i Bobrzyńskiego nie przynosiły pomyślnych wieści. Niepewność dalszego losu irytowała go. Tym bardziej, że uważał, iż jego ostatnia publikacja i oceny, z jakimi się spotkała, przyniosłyby mu w Niemczech katedrę bez specjalnych zabiegów. Rozgoryczony zapytywał, czy po dwuletnim wysiłku ma powrócić „auf alten Posten”, tj. do szkoły realnej, w której pracował przed otrzymaniem stypendium. Niezadowolony z istniejących układów wyrażał zgryźliwą sentencją.

„...coraz smętniej i duszniej w naszej biednej ojczyźnie. Nie podźwigniemy jej nigdy w stosunkach, jakie dzisiaj panują, kędy praca nie jest zasługą i słusznej nie odnosi zapłaty!”⁵³.

Prof. Karliński proponował Czernemu w kwietniu 1876 r. prywatną docenturę, dając mu jednocześnie możliwość zdobycia środków utrzymania w którymś z krakowskich gimnazjów. Lecz ten zareagował następującą uwagą: „Nie wiadomo, czy się z tego śmiać, czy płakać wobec ogromu przygotowań, którego wymaga rozwój geografii”. Żądał profesury bądź odpowiedniej finansowej rekompensaty w szkole średniej za poniesione koszty i wysiłek włożony w dwuletnie studia. W tym celu przesłał podanie do Rady Szkolnej nadmieniając, że skoro przed dwudziestu miesiącami wraz z Uniwersytetem Krakowskim podjęła myśl reaktywowania katedry geografii, to kiedy posiada dla jej obsadzenia odpowiednio w jego osobie przygotowanego kandydata, winna konsekwentnie zamiar ten doprowadzić do końca⁵⁴.

Dziekan Karliński zapewniał, iż czynił wszystko, co w jego mocy, aby projekt ten zrealizować. W tym duchu pisał do Czernego w pierwszych dniach lipca 1876 r. Bobrzyński; ostrzegał jednak adresata przed zbyt optymistycznym i wiarą w pomyślny rezultat dobrych chęci dziekana. Sądził, że Wydział Filozoficzny nie będzie chciał się nazbyt angażować w te sprawy i odłoży jej załatwienie na kilka miesięcy⁵⁵.

Czerny, zmęczony tymi zakulisowymi rozgrywkami, postanowił z początkiem sierpnia opuścić Lipsk i osobiście przekonać się w Krakowie i Wiedniu, jakie są perspektywy jego losu. Okazało się to niebawem zbyteczne, bo w połowie lipca kwestia została definitywnie wyjaśniona. Bobrzyński („treściwie i wymownie”) zawiadomił go, że Ministerstwo Oświaty wyraziło zgodę na utworzenie katedry geo-

gen s. 22 i 26. Naukowa działalność prof. Zöllnera znalazła w Polsce oddźwięk w artykule B. Reichmana: *Zöllner i teraźniejszy kierunek nauk przyrodniczych*. „Niwa. Dwutygodnik Naukowy, Literacki i Artystyczny” 1874 s. 120—127 i 181—185.

⁵³ Bibl. Jag., ms. syg. 8075/III k. 212, List F. Czernego do M. Bobrzyńskiego, z dn. 27 III 1876 r.

⁵⁴ Bibl. Jag., ms. syg. 8075/III k. 214—215 i 222, Listy F. Czernego do M. Bobrzyńskiego, z dn. 1 IV i 29 IV 1876 r.

⁵⁵ Bibl. Jag., ms. syg. 8075/III k. 225—226 i 227, Listy F. Czernego do M. Bobrzyńskiego, z dn. 13 VII i 15 VII 1876 r.

⁵⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, syg. 65u k. 111—118, K. K. Ministerium für Cultus und Unterricht, F. Czerny: *Das Programm der Vorlesungen über die Erdkunde* oraz *Gutachten des Prof. F. Karliński; Gutachten des Prof. Dr A. Alth. Por. Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od 1864 r. do 1887 r. oraz jego stanu dzisiejszego*. Kraków 1887 s. 94, 96 i 197.

grafii. Zażądano jednakże sprawozdania z przeprowadzonej habilitacji Czernego. Ponieważ próba jej uzyskania w 1872 r. nie została doprowadzona do końca, zatem przedstawił on w uniwersytecie dwie ostatnie rozprawy geograficzne wraz z programem wykładów, załączając również prośbę o nominację na docenta geografii powszechnej, którą w 1876 r. uzyskał⁵⁶. Przy poparciu prof. Bobrzyńskiego już we wrześniu 1877 r. mianowano Czernego profesorem nadzwyczajnym. Wiedeński i lipski epizod w jego życiu zakończył się przeto pełnym sukcesem.

P. Эрgetовски

ПУТЬ Ф. ЧЕРНОГО-ШВАРЦЕНБЕРГА К КАФЕДРЕ ГЕОГРАФИИ В ЯГЕЛЛОНСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

Франциск Черны-Шварценберг (1847—1917), окончив историко-юридический факультет в Ягеллонском Университете и получив звание доктора, начал в 1873 г. добиваться *veniam legendi*. Однако усилия эти встречались с сопротивлением со стороны Филосовского факультета. Но когда появилась возможность возобновить в краковском университете деятельность кафедры географии, ликвидированной в 1853 г. Австрийским правительством, Черному была предложена стипендия для изучения этой дисциплины в зарубежном университете, указывающая ему перспективы получения доцентуры и профессуры.

Осенью 1874 г. Черны отправился в Вену, где выслушал лекций: F. Simonyego, J. F. O. Hanna, E. Suessa, E. Weissa. Уровень тамошнего обучения географии разочаровал его и после одного семестра Черны переехал в Лейпциг. Лекции и семинарии O. Peschela, Ch. Bruhnsa, O. Deliitscha, J. K. F. Zöllnera, W. Wundta, H. Crednera он оценивал высоко и отзывался о их научной и дидактической работе с большим уважением.

Во время пребывания в Лейпциге Черны написал два научных труда, благоприятно принятых немецкой научной средой: *Entdeckungsgeschichte der Gadun- und Ogowe-Länder und die Ogowe-Quellen* и *Die Wirkungen der Winde auf die Gestaltung der Erde*. Эти работы в 1876 г. проторили ему дорогу до доцентуры в Ягеллонском Университете.

О своих мероприятиях в впечатлениях из Вены и Лейпцига Черны писал в письмах профессору истории, Михаилу Бобжинскому. Они сохранились в Ягеллонской Библиотеке (шифр 8075/III) и являются основным источником настоящей статьи.

R. Ergetowski

F. CZERNY-SCHWARZENBERG; SEIN WEG ZUM LEHRSTUHL FÜR GEOGRAPHIE AN DER JAGELLONISCHEN UNIVERSITÄT

Fr. Czerny-Schwarzenberg (Szwarcenberg), 1847—1917, nach Absolvierung der Jagellonischen Universität (Rechts- und Geschichtsstudium) gab sich Mühe, als er 1873 den Doktorgrad erworben hatte, *veniam legendi* zu erlangen. Seine Bestrebungen stossten jedoch auf Widerstand der Philosophischen Fakultät. Wenn aber deutlich die Möglichkeit hervorgetreten ist, den von den österreichischen Behörden 1853 aufgelösten Lehrstuhl für Geographie wiederzuerleben, hat man Czerny ein Stipendium für ausländische Studien im Bereiche dieser Disziplin angeboten.

Im Herbst 1874 begab sich Czerny nach Wien, wo er Vorlesungen von F. Simony, J. F. O. Hann, E. Suess und E. Weiss ausgehört hatte. Czerny hat sich mit dem dortigen Lehrniveau in Geographie enttäuscht, deshalb ist er nach einem Semester nach Leipzig umgezogen. Die von O. Peschel, Ch. Bruhns, O. Delitsch, J. K. F. Zöllner, W. Wundt und H. Credner gehaltenen Vorträge und geführten Seminarien schätzte Czerny sehr hoch ein und mit anerkennenden Worten äusserte er sich über wissenschaftliche und didaktische Arbeit der Leipziger Gelehrten.

Während seines Aufenthaltes in Leipzig schrieb Czerny zwei Abhandlungen auf, und zwar: *Entdeckungsgeschichte der Gabun- und Ogowe-Länder und die Ogowe-Quellen*, und *Die Wirkungen der Winde auf die Gestaltung der Erde*, die durch das deutsche wissenschaftliche Milieu wohlwollend empfangen wurde. Diese Abhandlungen öffneten Czerny die Bahn, 1876, zur Habilitation und Dozentur auf der Jagellonischen Universität.

Über seine Wiener und Leipziger Unternehmungen und den dort gewonnenen Eindrücke — schrieb Czerny im Briefwechsel mit seinem Schwager, Michał Bobrzyński — Professor der Geschichte. Diese Briefe haben sich in der Jagellonischen Bibliothek (Ordnungszeichen 8075 III) aufbewahrt und sind die prinzipielle Quellengrundlage vorliegender Abhandlung.